

ભારત : લોકજીવન

ભારત એશિયાખંડનો વિશાળ દેશ છે. એની વિવિધતા રસમય છે. પુરાતન પણ છે. સિંધુસંસ્કૃતિ કે હડપ્પિયન સંસ્કૃતિ ઘણી પ્રાચીન છે અને એનો વિકાસ ભારતમાં થયો હતો. ભારતનું ભૂપૃષ્ઠ પણ વૈવિધ્યવાળું છે. અહીં ઊંચા ગિરિશિખરો, મોટાં મેદાનો, ક્યાંક જંગલો, ક્યાંક રણ, ક્યાંક દરિયાકિનારો ! કર્કવૃત્ત ભારતમાં થઈને પસાર થાય છે. અહીંની ઋતુઓમાં પણ વિવિધતા છે.

આવી બધી વિવિધતા, આવી પ્રાચીનતા, વિશાળતા એ બધાની અસર લોકોનાં જીવન પર કુદરતી રીતે જ પડે છે. ભારતનાં રાજ્યોમાં ધર્મ, જાતિ, ભાષા અને બોલીમાં વિવિધતા ધરાવતા લોકો રહે છે. આટલી વિવિધતામાં લોકોનાં મનમાં એકતાનો ભાવ રહ્યો છે. સહુ ભારતના નાગરિકો છે. સહુ ભારતીયો છે. એવો ભાવ અને ગૌરવ સહુને છે. ભારતનાં જુદાં-જુદાં રાજ્યોના લોકોનાં જીવન વિશે જાણીએ.

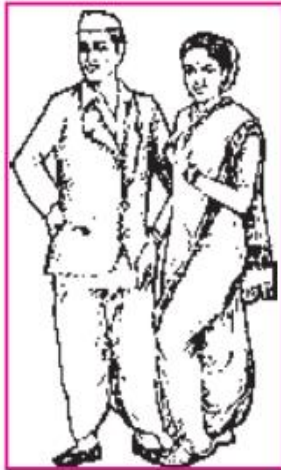
(1) પશ્ચિમ ભારતનું લોકજીવન : ગુજરાતના લોકજીવન વિશે તમે શીખી ગયા છો. ગુજરાત ભારતની પશ્ચિમે આવેલું છે, જેથી પશ્ચિમથી શરૂઆત કરીએ. પશ્ચિમ ભારતના લોકો ખોરાકમાં અનાજ, કઠોળ, લીલાં શાકભાજી, ઘી-દૂધ, છાશ, માખણ વગેરેનો ઉપયોગ કરે છે. તેઓ મસાલેદાર વાનગીઓ ખાવાના શોખીન છે. કાઠિયાવાડી ભોજન અને દાલબાટી પ્રખ્યાત ભોજન છે. પશ્ચિમ ભારતમાં સાગરકિનારો ખૂબ મોટો છે, જેથી અહીંના ખોરાકમાં માછલી, ઈંડાંનો પણ સમાવેશ થાય છે.

પશ્ચિમ ભારતના લોકોનું ભોજન

અહીંના પુરુષો ધોતી કે ચોયણો, ટૂંકું અંગરખું પહેરણ પહેરે છે. ખભે ખેસ નાખે છે. ગુજરાતમાં પુરુષો ધોતિયું, ઝભ્ભો પહેરે છે. સ્ત્રીઓ સાડી, ચણિયો, કબજો પહેરે છે. રાજસ્થાનમાં પુરુષો ધોતી, અંગરખું પહેરે છે. સ્ત્રીઓ રંગવાળો ઘેરવાળો ઘાઘરો અને કેડ સુધી પહોંચે એવો કબજો પહેરે છે. મહારાષ્ટ્રમાં પુરુષો ધોતી અને માથે ટોપી પહેરે છે, સ્ત્રીઓ સાડીનો કછોટો વાળી પહેરે છે. આજે

વિકસતા સમાજોમાં પુરુષો પેન્ટ, શર્ટ અને સ્ત્રીઓ ડ્રેસ કે જીન્સ પહેરતા જોવાં મળે છે. અહીંના જંગલ વિસ્તારમાં પણ વિસ્તાર મુજબના પોશાક જોવા મળે છે.

મહારાષ્ટ્રના લોકોનો પોશાક

રાજસ્થાનના લોકોનો પોશાક

અહીં ઈંટ, પથ્થર અને સિમેન્ટનાં મકાનો જોવા મળે છે. જંગલ કે ડુંગરાળ પ્રદેશમાં વસ્તી આદિવાસી પ્રજા છૂટાછવાયા ઝૂંપડાંમાં રહે છે, જે મોટે ભાગે વાંસ અને સાગમાંથી બનેલાં હોય છે. રાજસ્થાન, ગુજરાત, મહારાષ્ટ્ર અને મધ્યપ્રદેશનાં ગામડાંઓમાં માટીનાં, છાણનાં, પથ્થર અને ઈંટનાં મકાનો જોવા મળે છે.

વન્યપ્રદેશનું રહેઠાણ

આધુનિક રહેઠાણ

અહીં ગુજરાતી, હિન્દી, રાજસ્થાની, કોંકણી અને મરાઠી જેવી ભાષાઓ બોલાય છે. જંગલ કે આદિવાસી વિસ્તારમાં કેટલીક પ્રાદેશિક બોલીઓ પણ બોલાય છે.

ભારતીય પ્રજા ઉત્સવપ્રિય છે. અહીં પણ વિવિધ ઉત્સવો, તહેવારો ઊજવવામાં આવે છે. ગુજરાતના રાસ-ગરબા દુનિયાભરમાં જાણીતા છે. ગુજરાતમાં લોકમેળાઓ જેમાં તરણેતર, ભવનાથ, શામળાજી, ડાંગદરબાર વગેરે ખૂબ જાણીતા છે. રાજસ્થાનનાં લોકગીતો, લોકનૃત્યો ખાસ પ્રકારનાં હોય છે. એમનું ધુમ્મર નૃત્ય ખૂબ જાણીતું છે. મહારાષ્ટ્રનું લાવણી પણ ખૂબ પ્રખ્યાત છે. બધાં જ લોકો સાથે સંપીને રહી તહેવારો ઊજવે છે. અહીં દિવાળી, ગણેશ ચતુર્થી, ઈદ, ક્રિસમસ જેવા તહેવારો તથા વિવિધ મેળા લોકો સાથે રહીને માણે છે.

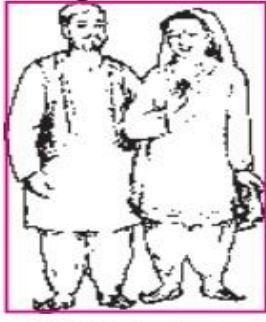
રાજસ્થાન લોકસંગીત

ગરબા

(2) ઉત્તર ભારતનું લોકજીવન : ઉત્તર ભારતના લોકોનો મુખ્ય ખોરાક ઘઉંમાંથી બનતી વાનગીઓ છે. તેઓ કઠોળ, લીલાં શાકભાજી, ફળ, ઘી-દૂધ અને છાશ લે છે. પંજાબની લસસી ખૂબ પ્રખ્યાત છે. તે પ્રમાણે પંજાબી ખાવાનું પણ આજે ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે.

પંજાબ એ પાંચ નદીઓના પ્રદેશ તરીકે ઓળખાય છે, જ્યારે જમ્મુ - કાશ્મીર પ્રાકૃતિક અને કુદરતી સૌંદર્ય માટે વિશ્વભરમાં જાણીતું છે. તેને પૃથ્વી પરનું સ્વર્ગ કહે છે. અહીંના લોકો શરીરે ખડતલ અને સ્વભાવે મહેનતુ છે. અહીંના પુરુષો ધોતી, અંગરખું અને બંડી પહેરે છે. સ્ત્રીઓ ચણિયો, કબજો, સાડી પહેરે છે. જમ્મુ-કાશ્મીરના પુરુષો લાંબી બાંયનો ઝભ્ભો અને સ્ત્રીઓ સલવાર-કમીઝ પહેરે છે. માથે સ્કાર્ફ બાંધે છે. પંજાબી ડ્રેસ પણ ખૂબ જાણીતો છે. પંજાબીઓની પાઘડી ખૂબ જાણીતી છે. ઝભ્ભા ઉપર જાકીટ પણ પહેરે છે. આધુનિકતા મુજબ ત્યાં પણ પહેરવેશમાં ફેરફાર જોવા મળે છે.

કાશ્મીરી સ્ત્રી-પુરુષ

કાશ્મીરી સ્ત્રી
ઉત્તર ભારતના લોકોનો પહેરવેશ

ગઢવાલ સ્ત્રી-પુરુષ

ઉત્તર ભારતમાં ઈંટ અને માટીમાંથી બનેલાં, લાંકડાં અને પથ્થરનાં તેમજ ધાબાવાળાં મકાનો જોવા મળે છે. કાશ્મીરમાં આવેલા દલસરોવરમાં નૌકાઘર જોવા મળે છે. આ નૌકાઘર એટલે શિકારા.

ઉત્તર ભારતના મોટા ભાગના લોકો હિન્દી ભાષા બોલે છે. આ ઉપરાંત પંજાબી, સિંધી, કાશ્મીરી ભાષા પણ બોલાય છે. ઉત્તરપ્રદેશમાં ત્યાંની પ્રાદેશિક બોલીઓ પણ બોલાય છે, જેમાં ભોજપુરી, બિહારી વગેરે છે.

નૌકાઘર (શિકારા)

અહીંના ઉત્સવો, તહેવારો તેમજ મેળાઓ ખૂબ જાણીતાં છે. પંજાબનું ભાંગડાનૃત્ય ખૂબ જાણીતું છે. કાશ્મીરી લોકગીતો, ઉત્તરપ્રદેશ અને પંજાબનાં ભજનો પણ જાણીતાં છે. પંજાબનાં લોકો આનંદી અને મોજીલા છે. કાશ્મીરી લોકો સ્વભાવે શાંતપ્રકૃતિના હોય છે. પંજાબનો વૈશાખી અને ઉત્તરપ્રદેશનો કુનીનો મેળો જાણીતો છે.

પંજાબી ભાંગડા

કાશ્મીરી નૃત્ય

ભારતની ઉત્તરે આવેલા કાશ્મીરમાં ઘણાં સરોવરો છે. કુદરતી સૌંદર્યવાળાં બરફથી છવાયેલાં ઊંચાં શિખરો પર ગિરિમથકો વિકસ્યાં છે. અહીંનું લાકડા પરનું કોતરકામ, કાપડ પરનું ભરતકામ, ગાલીયા ખૂબ જ વખણાય છે. કાશ્મીરમાં ફૂલોના બગીચા છે. કેસરનાં ખેતરો છે.

કાશ્મીરી ગાલીયો

કાશ્મીરી ભરતકામ

ઉત્તર ભારતના લોકોની મુખ્ય આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ ખેતી અને ખેત આધારિત પ્રવૃત્તિઓ છે. પંજાબ ખેતપેદાશોમાં મોખરે છે. ગૃહઉદ્યોગોને આધારિત રોજગારી લોકો મેળવે છે.

(3) દક્ષિણ ભારતનું લોકજીવન : દક્ષિણ ભારતનાં રાજ્યોને દરિયાકાંઠાનો લાભ મળ્યો છે. અહીંના લોકો કદમાં નીચા અને ખડતલ હોય છે. ખોરાકમાં માછલી, ભાત, કઠોળ લે છે. અહીંના લોકોમાં પ્રસંગોએ કેળનાં પાનમાં ખાવાનો રિવાજ હોય છે. દક્ષિણ ભારતની ઈડલી, ઢોંસા ખૂબ જાણીતા છે. મદ્રાસી ખાવાનું પણ જાણીતું છે.

દક્ષિણ ભારતના લોકોનો ખોરાક

અહીંના પુરુષો લુંગી, પહેરણ, ખભે ખેસ અને માથે પાઘડી પહેરે છે, જ્યારે સ્ત્રીઓ દક્ષિણી સાડી, ચણિયો અને કબજો પહેરે છે. કેરલના પુરુષો લુંગી પહેરે છે. ટૂંકી ધોતી પણ પહેરે છે. સ્ત્રીઓ ફૂલોની શોખીન છે. માથામાં વેણી નાખે છે. સાગરખેડૂઓ તેમનો અલગ પોષાક પહેરે છે.

દક્ષિણ ભારતનાં સ્ત્રી-પુરુષો

સાગરખેડૂઓ

અહીં ઈંટ-માટીનાં, લાકડાં અને વાંસનાં અને પથ્થરનાં ઘર જોવા મળે છે. દરિયાકિનારે વસતા લોકો ઝૂંપડાં બાંધીને રહે છે. કેરલમાં પણ નૌકાઘરો જોવા મળે છે. અહીં વધુ વરસાદ હોવાથી છાપરાં વધુ ઢાળવાળાં હોય છે. ઘરમાં વાંસમાંથી બનાવેલું રાયરચીલું ખૂબ જ સુંદર હોય છે.

ઢાળવાળાં છાપરાં

વધુ ઢાળવાળાં પાકાં મકાન

દક્ષિણ ભારતમાં ભાષાની વિવિધતા જોવા મળે છે. અહીં અંગ્રેજી અને પ્રાદેશિક ભાષાઓ વધુ બોલાય છે, જેમાં તમિલ, તેલુગુ, કન્નડ, મલયાલમનો સમાવેશ થાય છે.

દક્ષિણ ભારતમાં ઉત્સવો અને તહેવારોની ખૂબ વિવિધતા જોવા મળે છે. અહીં ઓણમ અને દિવાળી જેવા તહેવારો વિશેષ ઊજવવામાં આવે છે. જગન્નાથપુરીની રથયાત્રા જગવિખ્યાત છે. કેરળનું મોહિનીઅટ્ટમ, કથકલી સુપ્રસિદ્ધ છે. તમિલનાડુનું ભરતનાટ્યમ્ અને આંધ્રપ્રદેશનું કૂચિપૂડી નૃત્ય પણ જગવિખ્યાત છે.

વિચારો, આ ફોટો શું દર્શાવે છે ? જાણો.

ભરતનાટ્યમ્

કથકલી

કૂચિપૂડી

દક્ષિણ ભારતના લોકોનું નૃત્ય

અહીંની મુખ્ય આર્થિક પ્રવૃત્તિ ખેતી આધારિત અને સમુદ્ર આધારિત છે. ઘણાં મોટાં શહેરો વિકસેલાં હોવાથી ઘણા લોકો નોકરીઓ પણ કરે છે. ખેતી આધારિત પણ ઘણાં છે. અહીં વધુ વરસાદ હોવાથી ડાંગરની ખેતી વધુ થાય છે. અહીંના રીત-રિવાજો પણ અનેરા છે.

(4) પૂર્વ ભારતનું લોકજીવન : અહીંના મોટા ભાગના લોકો ગામડામાં રહે છે. પૂર્વના તમામ પ્રદેશો પહાડી પ્રદેશમાં આવેલા છે. પર્વતોના ઢોળાવો પર ચાની ખેતી કરે છે. તેમનો મુખ્ય ખોરાક ભાત અને માછલી છે. તે ઉપરાંત કઠોળ, લીલાં શાકભાજીનો પણ સમાવેશ થાય છે. બંગાળાનાં રસગુલ્લાં પ્રખ્યાત છે.

આ પ્રદેશના લોકો સુતરાઉ કાપડનાં વસ્ત્રો વધુ પ્રમાણમાં પહેરે છે. વધુ વરસાદમાં તેઓ કપડાં થોડાં ઊંચાં પહેરે છે. લોકો કદમાં સહેજ નીચા હોય છે. પુરુષો ધોતી, ઝભ્ભો પહેરે છે. સ્ત્રીઓ તેમની વિશિષ્ટ ઢબે સાડી પહેરે છે.

પૂર્વ ભારતના લોકો

પૂર્વ ભારતનાં સ્ત્રી-પુરુષો

આ પ્રદેશમાં ઘરો લાકડાં અને વાંસનાં વધુ પ્રમાણમાં જોવા મળે છે. ઈંટ, માટી અને સિમેન્ટનાં પણ હોય છે. અહીંના આદિવાસીઓ છૂટાં છવાયાં ઝૂંપડાંઓમાં રહે છે. વરસાદ વધુ હોવાથી ઘરનાં છાપરાં વધુ ઢાળવાળાં હોય છે. ઘરના પાછલા ભાગમાં પુકુર (નાનકડું તળાવ) હોય છે, જેમાં માછલી ઉછેરવામાં આવે છે.

અહીંના લોકો મુખ્યત્વે પોતાની પ્રાદેશિક બોલી બોલે છે. અહીં અસમિયા, બંગાળી, ઊડિયા જેવી ભાષાઓ બોલાય છે. હિન્દી અને અંગ્રેજી બોલનારા પણ ક્યાંક-ક્યાંક જોવા મળે છે.

વાંસમાંથી બનાવેલ ઘર

બીહુ

ઓડિશી

પૂર્વ ભારતનાં લોકનૃત્યો

અહીંના તહેવારો, ઉત્સવો અનેરા છે. અસમનું બિહુ અને ઓજપાલી નૃત્ય ખૂબ જાણીતું છે.

ભારત બિનસાંપ્રદાયિક દેશ છે. અહીં લોકો પોતાની પસંદગીનો ધર્મ પાળે છે. ભારતનું લોકજીવન ભાતીગળ છે. અહીં જુદાં-જુદાં રાજ્યના લોકો પોતપોતાની પ્રાદેશિક ભાષામાં વ્યવહાર કરે છે. તમામ લોકો એકબીજાના

તહેવારો ભારે ધામધૂમથી ઊજવે છે. રાષ્ટ્રના રાષ્ટ્રિય તહેવારો લોકો ખૂબ અનેરા ઉત્સાહથી ઊજવે છે. સમયની સાથે તેમાં પરિવર્તન આવતું જાય છે. આજે સંદેશા અને વાહનવ્યવહાર વધવાથી આપણને લોકોનાં ખોરાક, પોષાક, રહેઠાણ અને રહેણીકરણીમાં આધુનિકતા જોવા મળે છે. ભારતના લોકજીવનમાં વિશ્વના અન્ય દેશોના સંપર્કના કારણે પણ પરિવર્તન આવતું જાય છે.

પરિવર્તન આવકારદાયક છે. પણ આપણે આપણી સંસ્કૃતિને સાચવવાની છે. તેના ગૌરવને સારી રીતે જાળવવાનું છે. પરિવર્તનના આ યુગમાં આપણો સાંસ્કૃતિક વારસો જાળવી રાખ્યો છે એ ગૌરવપૂર્ણ બાબત છે.

ભારત વિવિધતાઓનો દેશ છે. ભારતના લોકોમાં જેટલી વિવિધતા છે, એટલી દુનિયાના કોઈ દેશમાં નથી. ભારતમાં કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી સુધી અને ગુજરાતથી અરુણાચલ સુધી લોકોનાં રૂપ, રંગ, દેખાવ, પોશાક, આહાર, ભાષા અને સંસ્કૃતિની ભિન્નતા જોવા મળે છે. ભારતના આદિવાસીઓમાં પણ આવી ભિન્નતા જોવા મળે છે. ભારત બિનસાંપ્રદાયિક દેશ હોઈ અનેક ધર્મના લોકો રહે છે. અહીં માનવ અને પર્યાવરણ વચ્ચેનો સહસંબંધ સહજ રીતે સંકળાયેલો છે. ભારતના રીત-રિવાજ, ખ્યાલો, માન્યતાઓ, ભાષા, સમાજરચના, ધર્મ અને તેના નીતિનિયમો, તેનું રાજકીય તથા આર્થિક માળખું જગતમાં બીજે ક્યાંય જોવા મળતાં નથી. એટલે જ તો ભારત અનેક વિવિધતાઓનો દેશ **"The Land of diversities"** કહેવાય છે.

ધાર્મિક-સામાજિક જાગૃતિ

ઓગણીસમી સદીમાં ભારતીય સમાજ અંધશ્રદ્ધા, વહેમો, અજ્ઞાનતા, કુરિવાજો, જ્ઞાતિપ્રથા જેવાં અનિષ્ટોની ચુંગાલમાં ફસાયેલો હતો. સંકુચિત અને કૂપમંડૂક સમાજમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ બદલતર હતી. બાળકોને ‘દૂધપીતી’ કરવાનો રિવાજ, સતીપ્રથા, વિધવાવિવાહ-નિષેધ વગેરે જેવા કુરિવાજો વ્યાપેલા હતા. પાશ્ચાત્ય શિક્ષણને કારણે આવાં અનિષ્ટોને દૂર કરવા માટે ઓગણીસમી સદીમાં ‘નવજાગૃતિ’ આવી તથા સામાજિક અને ધાર્મિક સુધારણાનાં આંદોલનો શરૂ થયાં. આમાં રાજા રામમોહનરાય સૌપ્રથમ હતા.

રાજા રામમોહનરાય :

રાજા રામમોહનરાયનો જન્મ ઈ.સ. 1772માં બંગાળના હુગલી જિલ્લાના રાધાનગર ગામમાં બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. રાજા રામમોહનરાયનું લગ્ન બાળપણમાં થયું હતું. વળી, તેમના ભાઈનું અવસાન થતાં તેમનાં ભાભી સતી થયાં. આ ઘટનાએ રાજા રામમોહનરાયને ખૂબ અસર કરી. તેમણે સતીપ્રથા, બાળલગ્ન, જ્ઞાતિપ્રથા, બાળકોને દૂધપીતી કરવાનો રિવાજ વગેરેનો ઉગ્ર વિરોધ કર્યો અને એ માટે આંદોલનો ચલાવ્યાં. તેમણે ઈ.સ. 1821માં બંગાળીમાં ‘સંવાદ-કૌમુદી’ અને ઈ.સ. 1822માં ફારસી ભાષામાં ‘મિરાત-ઉલ-અખબાર’ નામનાં સમાચારપત્રો શરૂ કર્યાં હતાં. ઈ.સ. 1828માં ‘બ્રહ્મોસમાજ’ની સ્થાપના કરી. રાજા રામમોહનરાયે કોલકાતામાં હિંદુ કોલેજની સ્થાપના કરી. તેમણે અખબારી-સ્વાતંત્ર્ય, વાણીસ્વાતંત્ર્ય, સ્ત્રી-અધિકાર, વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય, કારોબારીથી ન્યાયતંત્રને અલગ રાખવા જેવી બાબતોની બ્રિટિશ સરકારને ભલામણ કરી.

રાજા રામમોહનરાયે સતીપ્રથાના વિરોધમાં ઝુંબેશ ચલાવી હતી. તેના પરિણામે ઈ.સ. 1829માં અંગ્રેજ ગવર્નર વિલિયમ બેન્ટિન્કે સતીપ્રથા ઉપર પ્રતિબંધ મૂકતો કાયદો ઘડ્યો. આમ, રાજા રામમોહનરાયે ઓગણીસમી સદીમાં ભારતની નવજાગૃતિ

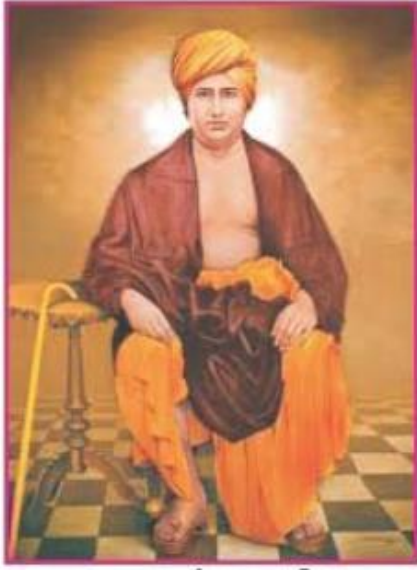

1.1 રાજા રામમોહનરાય

માટેની સામાજિક, ધાર્મિક અને રાજકીય ચળવળનો પાયો નાખ્યો. દિલ્હીના બાદશાહે પોતાના જાગીરી હક અંગ્રેજ કેસ બાબતે રાજા રામમોહનરાયને ઈ.સ. 1830માં ઈંગ્લેન્ડ મોકલ્યા. ઈ.સ. 1833માં બ્રિસ્ટોલ મુકામે તેમનું અવસાન થયું. બ્રહ્મોસમાજે હિંદુ સમાજની દૃષ્ટિ બદલવામાં અગત્યનો ફાળો આપ્યો. હિંદમાં ધર્મના જડ અને અંધશ્રદ્ધાવાળા વિચારોને દૂર કર્યા.

દયાનંદ સરસ્વતી :

દયાનંદ સરસ્વતીનો જન્મ સૌરાષ્ટ્રના મોરબી નજીક ટંકરા ગામમાં સનાતન બ્રાહ્મણ કુટુંબમાં થયો હતો. તેમને નાની વયે મૂર્તિપૂજા અને કર્મકાંડની બિનઉપયોગિતા સમજાઈ. તેમણે સત્યની શોધમાં ગૃહત્યાગ કર્યો અને 15 વર્ષ સુધી દેશભરમાં પરિભ્રમણ કરી યોગનો અભ્યાસ કર્યો. સંન્યાસ લઈ મથુરામાં સ્વામી વિરજાનંદ પાસે હિંદુ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો.

દયાનંદ સરસ્વતી

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીએ વર્ગ અને જાતિવિહીન સમાજરચના દ્વારા ધાર્મિક, સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ દેશની એકતા સાધવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે વેદોમાં ભારતીય ધર્મ અને સંસ્કૃતિનાં દર્શન કર્યાં. તેમણે લોકોને ‘વેદો તરફ પાછા વળો’નો બોધ આપ્યો. તેમણે ‘સત્યાર્થ-પ્રકાશ’ નામના ગ્રંથની રચના કરી. તેમણે જણાવ્યું કે વેદોમાં મૂર્તિપૂજા, ક્રિયાકાંડ, બાળલગ્ન, સતીપ્રથા, અસ્પૃશ્યતાનો ઉલ્લેખ થયો નથી. તેમણે એકેશ્વરવાદનો બોધ આપ્યો. તેઓ હિંદી ભાષામાં બોધ આપતા હતા તેથી તેમના વિચારો દેશના લોકો સુધી પહોંચી શક્યા. દયાનંદ સરસ્વતીએ ‘આર્યસમાજ’ની સ્થાપના કરી (ઈ.સ. 1875). લાહોર, પંજાબ, ઉત્તરપ્રદેશ, રાજસ્થાન ને બુજરાતમાં આર્યસમાજનો ઝડપથી પ્રચાર થયો. તેના પરિણામે ઝડપી સામાજિક પરિવર્તન આવ્યું. આર્યસમાજે ધર્માત્મક પામેલા હિંદુઓને હિંદુધર્મમાં પાછા લાવવા માટે ‘શુદ્ધિ-ચળવળ’ શરૂ કરી, જેને કારણે પરધર્મ સ્વીકાર્યો હોય કે સ્વીકારવાની ફરજ પડી હોય તેવા હિંદુઓને પાછા આવવા માટેના દ્વાર પ્રથમ વાર ખુલ્લાં થયાં.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીના અવસાન પછી લાલા હંસરાજ, મંડિત ગુરુદત્ત અને લાલા લજપતરામ જેવા નેતાઓએ આ સંસ્થાની પ્રવૃત્તિઓ ચાલુ રાખી. સ્વામી મદાનંદે ઈ.સ. 1902માં હરદ્વાર પાસે ‘કંબોડી’ બુરજુલ સ્થાપ્યું. આ ઉપરાંત બુજરાતમાં વડોદરામાં આર્યકન્યા વિદ્યાલય શરૂ કરવામાં આવ્યું, જેમાં શિસ્ત, શ્રમ, સંયમ અને ચારિત્ર્યના પાઠોનું શિક્ષણ આપવામાં આવતું હતું.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ :

રામકૃષ્ણ પરમહંસ ભારતીય સંસ્કૃતિના જ્યોતિર્ધર અને બધા જ ધર્મોના સત્યને પામનાર સંત અને સુધારક હતા. તેમનો જન્મ બંગાળના હુગલી જિલ્લાના કામારપુકૂર ગામમાં થયો હતો. તેમને બાળપણથી જ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓમાં રસ હતો. તેઓ કોલકાતા પાસે આવેલા દક્ષિણેશ્વરમાં કાલિમાતાના મંદિરના પૂજારી હતા. તેમણે ઈશ્વરને વિવિધ રૂપે પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. તેમના શુદ્ધ ચારિત્ર્ય અને જ્ઞાનભક્તિના ઉપદેશથી અનેક લોકો તેમની પાસે આવતા. કેશવચંદ્રસેન તથા દયાનંદ સરસ્વતી સહિત ઘણા ધાર્મિક સુધારકોએ તેમની પાસેથી માર્ગદર્શન મેળવ્યું હતું. પાશ્ચાત્ય અસરમાં આવેલા લોકોને રામકૃષ્ણ પરમહંસના બોધથી પોતાના ધર્મ અને સંસ્કૃતિમાં પુનઃ શ્રદ્ધા પેદા થઈ.

1.3 રામકૃષ્ણ પરમહંસ

સ્વામી વિવેકાનંદ :

1.4 સ્વામી વિવેકાનંદ

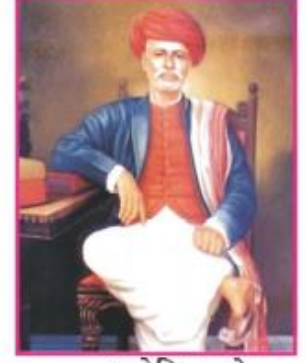
નરેન્દ્રનાથ દત્ત (ઈ.સ. 1863-1902) નામના બંગાળી સ્નાતક રામકૃષ્ણ પરમહંસના સંપર્કમાં આવ્યા. રામકૃષ્ણે નરેન્દ્રની જ્ઞાનપિપાસાની વૃત્તિ કરી. નરેન્દ્ર, રામકૃષ્ણના શિષ્ય બન્યા અને સંન્યાસ ધારણ કરીને સ્વામી વિવેકાનંદ નામ ધારણ કરી, ભારતીય અને પાશ્ચાત્ય તત્ત્વજ્ઞાનના ઊંડા અભ્યાસી બન્યા.

સ્વામી વિવેકાનંદે લોકોને દુઃખી માનવોની સેવા કરવા અને તેમાં જ ઈશ્વરનાં દર્શન કરવાનો બોધ આપ્યો. તેમણે ભારતના યુવાનોમાં ભૂતકાળ પ્રત્યે ગૌરવ અને ભવિષ્ય માટે શ્રદ્ધા જાગૃત કરી. તેમણે ઈ.સ. 1893માં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના શિકાગોમાં ભરાયેલી અખિલ વિશ્વધર્મ પરિષદમાં હાજરી આપી હતી. તેમાં તેમણે છટાદાર ભાષણ દ્વારા ભારતીય સંસ્કૃતિ અને તત્ત્વજ્ઞાનની સમજ આપી હતી. ત્યાર બાદ યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ, યુરોપ, ઈજિપ્ત, ચીન, જાપાન વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરીને ભારતીય સંસ્કૃતિનો ફેલાવો કર્યો. તેઓ ભારતીય સંસ્કૃતિના પ્રશંસક અને પ્રખર રાષ્ટ્રપ્રેમી હતા. તેમણે ભારતીયોને ‘ઊઠો, જાગો અને ધ્યેયપ્રાપ્તિ સુધી મંડ્યા રહો’નું સૂત્ર આપ્યું.

સ્વામી વિવેકાનંદે ઈ.સ. 1897માં પોતાના ગુરુના નામ પરથી બેલૂરમાં 'રામકૃષ્ણ મિશન મઠ'ની સ્થાપના કરી. આ મિશને વિવિધ કાર્યો દ્વારા માનવસેવા કરવાનો આદર્શ અપનાવ્યો. રામકૃષ્ણ પરમહંસના જીવનમાંથી પ્રેરણા મેળવી 'જનસેવા એ જ પ્રભુસેવા'ના સૂત્રનો મિશને અમલ કર્યો. દેશમાં શાળાઓ ખોલી શિક્ષણ આપવાનું અને દવાખાનાં દ્વારા સેવાનું કાર્ય કરવામાં આવે છે. આ મિશનની શાખાઓ ભારતમાં અને દેશવિદેશમાં આજે પણ કાર્યરત છે.

જ્યોતિબા ફૂલે :

જ્યોતિબા ફૂલે મહારાષ્ટ્રના જાણીતા સમાજસુધારક હતા. તેમણે સ્ત્રીઓ તથા દલિતોના પ્રશ્નો હાથ ઉપર લીધા. ઈ.સ. 1857માં તેમણે પૂનામાં કન્યાશાળા શરૂ કરી. તેમણે વિધવાઓને પુનર્લગ્ન કરવામાં મદદ કરી. સમાજમાં બ્રાહ્મણોના આધિપત્ય સામે પડકાર ફેંક્યો. લોકોમાં આત્મવિશ્વાસ, હિંમત અને ઉત્સાહ જગાડવા માટે તેમણે 'સત્ય-શોધક સમાજ'ની સ્થાપના કરી.

જ્યોતિબા ફૂલે

ઠક્કરબાપા :

ગાંધીજીએ સ્થાપેલ 'અખિલ હિંદ હરિજન સંઘ'ના મંત્રી તરીકે ઠક્કરબાપાએ વર્ષો સુધી સેવાઓ આપીને હરિજનોના ઉત્કર્ષમાં કીમતી ફાળો આપ્યો. તેમણે કુદરતી આફતો વખતે લોકોને રાહત આપવામાં નોંધપાત્ર પ્રદાન કર્યું. અમૃતલાલ ઠક્કર ઉર્ફે ઠક્કરબાપાનો જન્મ ભાવનગરમાં ઈ.સ. 1869માં થયો હતો. તેઓ આજીવન કર્મનિષ્ઠ સેવક હતા. તેમણે ઈજનેરીની ડિગ્રી મેળવી હતી. સારા પગારની નોકરી છોડીને ગાંધીજીના પ્રભાવ હેઠળ તેમણે છેવાડાના લોકોની સેવા કરી.

ઠક્કરબાપાએ 'પંચમહાલ ભીલ સેવામંડળ'ની સ્થાપના કરી અને તેના દ્વારા પંચમહાલના ઊંડાણવાળાં જંગલો તેમજ પહાડી વિસ્તારોમાં વસતા ભીલોના જીવનમાં મોટું પરિવર્તન આણ્યું. ઠક્કરબાપા અને તેમના સાથીદારોએ ભીલોને દારૂ તથા અન્ય બદીઓમાંથી તેમજ કુટેવો અને વહેમોમાંથી મુક્ત કર્યા. ભીલોના બાળકો માટે શાળાઓ ખોલી. તેમને રૅટિયા કાંતતા કર્યા તથા કુટિરઉદ્યોગમાં પણ સામેલ કર્યા.

સમય જતાં લોકોમાં રાષ્ટ્રિય ચેતના વિકસિત બની અને તેઓ સ્વાતંત્ર્ય-ચળવળ તરફ વળ્યા. ગાંધીજીએ અસ્પૃશ્યતા-નિવારણને મહત્વ આપતાં, પછાતવર્ગોની સ્થિતિ સુધારવાના પ્રયાસોમાં નોંધપાત્ર પ્રગતિ થઈ.

1.7 ઠક્કરબાપા

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને પરંપરા

ભારત 28 રાજ્યોમાં સાંસ્કૃતિક અને પરંપરાગત હાજરીની વિશાળ વિવિધતા ધરાવે છે. ભારતીય મૂળના ધર્મો હિંદુ ધર્મ, જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ બધા ધર્મ અને કર્મ પર આધારિત છે. પણ, ભારત એક આશીર્વાદિત પવિત્ર સ્થળ છે જે મોટાભાગના ધર્મો માટે મૂળ સ્થાન પણ છે. તાજેતરમાં, મુસ્લિમ અને ખ્રિસ્તી ધર્મ પણ સમગ્ર ભારતની વસ્તી વચ્ચે કામ કરે છે. પ્રતિજ્ઞામાં એ પંક્તિ પણ ઉમેરવામાં આવી હતી, 'ભારત મારો દેશ છે, અને મને તેના સમૃદ્ધ અને વૈવિધ્યસભર વારસા પર ગર્વ છે.'

ભારતીયો રસોઈમાં મહાન છે; તેમના મસાલાઓ ઔષધીય હેતુઓ માટે વિશિષ્ટ છે, તેથી મુલાકાતીઓ માટે આવા ભારે મસાલા સાથે સંતુલિત થવું મુશ્કેલ છે. ભારતીય પીયોની મુલાકાત લેતા ક્રિકેટરો આવા ખોરાકને કારણે બહાર થઈ ગયા છે. અવારનવાર, એવું જોવામાં આવ્યું છે કે રમતવીર ભારતમાં રસોઈની કુશળતા સાથે અથવા રસોઈયા સાથે આવ્યા હતા. જીરું,

હળદર અને એલચી જેવા મસાલાનો ઉપયોગ લાંબા સમય સુધી વાનગીઓને વધુ સ્વાદિષ્ટ અને પૌષ્ટિક બનાવવા માટે કરવામાં આવે છે. ઘઉં, ચોખા અને કઠોળ ભોજન પૂર્ણ કરવામાં મદદ કરે છે. મોટાભાગની વસ્તી તેમના ધાર્મિક પાસાઓને કારણે શાકાહારી છે.

ભાષા વિશે વાત કરીએ તો, ભારતમાં ઉપયોગમાં લેવાતી ભાષાઓની વિશાળ શ્રેણી છે. દરેક રાજ્યની પોતાની ભાષા હોય છે. રાજ્યનો મોટો હિસ્સો મૂળ ભાષા સિવાય અન્ય ભાષાઓ બોલવામાં અસમર્થ છે. ગુજરાતી , મલયાલમ, મરાઠી, તમિલ, પંજાબી, તેલુગુ અને ઘણી બધી સંબંધિત રાજ્યની પ્રતિનિધિ ભાષાઓ છે. તે જે ભાષા બોલે છે તેનાથી વ્યક્તિને ઓળખવી સરળ છે. ત્યાં 15 પ્રાદેશિક ભાષાઓ છે પરંતુ તેમાંથી લગભગ તમામ હિન્દી દેશની રાષ્ટ્રીય ભાષા છે. સંસ્કૃતને પ્રાચીન અને આદરણીય ભાષા ગણવામાં આવે છે. અને મોટાભાગના સુપ્રસિદ્ધ પવિત્ર

ગ્રંથો સંસ્કૃતમાં જ જોવા મળે છે. આ સાથે, મોટા ભાગના લોકો વિદેશી ભાષાઓથી વાકેફ છે.

મોટાભાગના વિદેશીઓ માટે ભારતીય વસ્ત્રો આરાધ્ય છે. સાડી પહેરેલી સ્ત્રી રાષ્ટ્રનું ગૌરવ છે. આ એક સુખદ અસર બનાવે છે અને તે એટલી સુંદર દેખાય છે કે વિદેશી દેશની મોટાભાગની સ્ત્રીઓ તેના જેવી બનવા માંગે છે. સાડીની ઉત્પત્તિ પ્રાચીન સમયમાં મંદિરના નર્તકીમાંથી છે. સાડી તેમને નમ્રતા અને ચળવળની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવા દે છે. બીજી બાજુ, પુરુષો પરંપરાગત રીતે ધોતી અને કુર્તા પહેરે છે. વાસ્તવમાં, ધોતી એ એક પ્રકારનું કાપડ છે જેના પર આગળ કોઈ પણ કામ કરવામાં આવ્યું નથી. મહાન મહાત્મા ગાંધીને તે ખૂબ જ પસંદ હતું અને તેમની પ્રતિષ્ઠામાં મોટાભાગના લોકો તે જ પહેરતા હતા.

ઉપરોક્ત તમામ હકીકતો ઉપરાંત, ભારતીયો કળા અને અભ્યાસ સામગ્રી સાથેના દંતકથાઓ છે. શાહરૂખ ખાન, સચિન તેંડુલકર, ધીરુભાઈ

અંબાણી, અમિતાભ બચ્ચન રજનીકાંત, સુંદર પિયાઈ એ ભારતના બીજા ઘણા ચહેરા છે જેઓ વૈશ્વિક સ્તરે ભારતને ચમકાવી રહ્યા છે અને તેનું પ્રતિનિધિત્વ કરી રહ્યા છે. દર વર્ષે 20-30 ભવ્ય ઉત્સવો ઉજવવામાં આવે છે જેમાં દરેક તહેવાર ઇતિહાસ અને સંબંધિત ધર્મના આદર સાથે પ્રગટ થાય છે. બિઝનેસની બાબતમાં પણ ભારત પાછળ નથી. ભારતમાં 70% લોકોનો શ્રેષ્ઠ વ્યવસાય ખેતી છે. આપણી પાસે જે અદ્ભુત સંસ્કૃતિ છે તેનું રક્ષણ કરવું એ આપણી ફરજ છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિ એ વિશ્વભરમાં જાણીતી સૌથી જૂની અને સૌથી અનન્ય સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. તેમાં વિવિધ પ્રકારના પરંપરાગત મૂલ્યો, ધર્મ, નૃત્ય, તહેવારો, સંગીત અને કાપડ છે, જે દરેક રાજ્ય અથવા નગરમાં પણ બદલાય છે. ભારતીય કલા, રાંધણકળા, ધર્મ, સાહિત્ય, શિક્ષણ, વારસો, કપડાં વગેરેનો સમગ્ર વિશ્વ પર ભારે પ્રભાવ છે જ્યાં દરેક વ્યક્તિ તેની પ્રશંસા કરે છે અને તેનું પાલન કરે છે. તે સાંસ્કૃતિક વિવિધતાની ભૂમિ તરીકે

ઓળખાય છે. ભારતમાં વસતા લોકોની વિવિધ જાતિના કારણે ભારત વિવિધ ભાષાઓ, ધર્મો અને સંસ્કૃતિઓ પર ખીલે છે. તેને વિશ્વના સૌથી વધુ સાંસ્કૃતિક રીતે સમૃદ્ધ દેશોમાંના એક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જ્યારે કોઈ ભારત વિશે વિચારે છે, ત્યારે તેઓ રંગો, શેરીઓમાં દોડતા બાળકોના હસતાં ચહેરા, બંગાડી વેચનારા, સ્ટ્રીટ ફૂડ, સંગીત, ધાર્મિક તહેવારો વગેરેનું ચિત્રણ કરે છે.

ધર્મ

ભારત એક એવી ભૂમિ છે જ્યાં વિવિધ ધાર્મિક માન્યતાઓનું પાલન કરવામાં આવે છે. તે હિન્દુ ધર્મ, ઇસ્લામ, ખ્રિસ્તી, શીખ ધર્મ, જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ જેવા ઘણા ધર્મોની ભૂમિ છે. હિન્દુ ધર્મ, શીખ ધર્મ, જૈન ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ નામના ચાર ભારતીય ધર્મો ભારતમાં જન્મ્યા હતા જ્યારે અન્ય ભારતીય મૂળના નથી પરંતુ લોકો તે ધર્મોને અનુસરે છે. ભારતના લોકો ધર્મમાં નક્કર આસ્થા રાખે છે કારણ કે તેઓ માને છે કે આસ્થાને

અનુસરવાથી તેમના જીવનમાં અર્થ અને હેતુ ઉમેરાય છે કારણ કે તે જીવનનો માર્ગ છે. અહીંના ધર્મો માત્ર માન્યતાઓ સુધી જ સીમિત નથી પણ તેમાં નૈતિકતા, ધાર્મિક વિધિઓ, સમારંભો, જીવનની ફિલસૂફી અને બીજી ઘણી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે.

પરિવારો

દરેક ભારતીય પરિવારમાં પરિવાર મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. ભારતીયો તેમના દાદા-દાદી, કાકા-કાકી અને સંતાનોની આગામી પેઢી સાથે સંયુક્ત કુટુંબ તરીકે સાથે રહેવા માટે જાણીતા છે. ઘર પેઢી દર પેઢીથી કુટુંબમાં પસાર થાય છે. પરંતુ નવા આધુનિક યુગ સાથે, પરમાણુ પરિવારો વધુ સામાન્ય બનવા લાગ્યા છે કારણ કે બાળકો કામ અથવા અભ્યાસ માટે શહેરની બહાર શહેરમાં જાય છે અને ત્યાં સ્થાયી થાય છે, હવે દરેક વ્યક્તિ કોઈપણ દખલ વિના પોતાનું ખાનગી જીવન જીવવાનું પસંદ કરે છે. પરંતુ

તેમ છતાં, કુટુંબના મેળાપ અને કુટુંબના મેળાવડાનો ખ્યાલ ખોવાઈ ગયો નથી કારણ કે દરેક જણ વારંવાર સાથે આવે છે.

ભારતીય તહેવારો

ભારત સમગ્ર વિશ્વમાં તેના પરંપરાગત તહેવારો માટે જાણીતું છે. ધર્મમાં વિવિધતા ધરાવતો ધર્મનિરપેક્ષ દેશ હોવાથી દર મહિને કોઈને કોઈ તહેવારની ઉજવણી થાય છે. આ તહેવારો ધાર્મિક, મોસમી અથવા રાષ્ટ્રીય મહત્વના હોઈ શકે છે. દરેક તહેવાર તેની ધાર્મિક વિધિ અનુસાર અલગ અલગ રીતે ઉજવવામાં આવે છે કારણ કે તેમાંના દરેકનું આગવું મહત્વ છે. રાષ્ટ્રીય તહેવારો જેમ કે ગાંધી જયંતિ, સ્વતંત્રતા દિવસ અને પ્રજાસત્તાક દિવસ સમગ્ર રાષ્ટ્રમાં ભારતના લોકો દ્વારા ઉજવવામાં આવે છે. ધાર્મિક તહેવારોમાં દિવાળી, દશેરા, ઈદ- ઉલ-ફિત્ર, ઈદ-ઉલ - ઝુહા , ક્રિસમસ, ગણેશ ચતુર્થી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. તમામ મોસમી તહેવારો જેમ કે

બૈસાખી, ઓણમ, પોંગલ, બિહુ વગેરે લણણીની મોસમને ચિહ્નિત કરવા માટે ઉજવવામાં આવે છે. લણણીની ઋતુ, રવિ અને ખરીફ.

તહેવારો લોકો વચ્ચે પ્રેમ, બંધન, આંતર-સાંસ્કૃતિક વિનિમય અને ખુશીની ક્ષણો લાવે છે.

કપડાં

ભારતીય વસ્ત્રોને નમ્રતાનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે અને દરેક પ્રદેશ અને રાજ્યમાં દરેક શૈલી ખૂબ જ અલગ હોય છે. પરંતુ કપડાંના બે ટુકડા જે ભારતીય સંસ્કૃતિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે તે પુરુષો માટે ધોતી અને સ્ત્રીઓ માટે સાડી છે. સ્ત્રીઓ પોતાની જાતને ઘણી બંગડીઓ અને પાચલથી શણગારે છે જે તેમના પગની આસપાસ જાય છે. કપડાંની શૈલીઓ પણ વિવિધ ધર્મોથી લઈને પ્રદેશોથી લઈને સંસ્કૃતિઓ સુધી બદલાય છે. મુસ્લિમ મહિલાઓ સલવાર કમીઝ પહેરવાનું પસંદ કરતી હતી જ્યારે ખ્રિસ્તી મહિલાઓ ગાઉનને પસંદ કરતી હતી. પુરુષો મોટે ભાગે ધોતી, લુંગી,

સલવાર અને કુર્તા સાથે ચોંટી જાય છે. આધુનિક દિવસોમાં, લોકોએ તેમની શૈલીની સમજ બદલી છે, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ હવે વધુ આધુનિક પશ્ચિમી કપડાં પહેરે છે. ભારતીય કપડાં હજુ પણ મૂલ્યવાન છે પરંતુ હવે તે વધુ ટ્રેન્ડી અને ફેશનેબલ શૈલીમાં છે.

ભાષા

સમગ્ર ભારતમાં બોલાતી એક પણ ભાષા નથી; જો કે, હિન્દી એ એક સામાન્ય ભાષા છે જે મોટાભાગના ભારતીયો જાણે છે અને બોલી કે સમજી શકે છે. દરેક પ્રદેશની અલગ ભાષા કે બોલી હોય છે. સત્તાવાર ભાષા અધિનિયમ મુજબ, હિન્દી અને અંગ્રેજી ભારતમાં સત્તાવાર ભાષાઓ છે. અન્ય પ્રદેશો અથવા રાજ્ય મુજબની ભાષાઓમાં સમાવેશ થાય છે- ગુજરાતી, મરાઠી, બાંગ્લા, મલયાલમ, તમિલ, તેલુગુ, કન્નડ, કાશ્મીરી, પંજાબી વગેરે.